

A hatalom bomlása

Bodor Ádám hatalom-allegóriái

Nem azért engedelmeskedünk a hatalomnak, vagy féljük azt, mert olyan erős kényszerítő erővel rendelkezik. Ellenkezőleg, a hatalom azért látszik olyan mindenhatónak, mert úgy is kezeljük.

Slavoj Žižek¹

Bevezetés

Bodor Ádám *Verhovina madarai* című regénye az életmű kiteljesedésének tekinthető; mind témáját, és mind a szövegben használt retorikát figyelembe véve első pillantásra zavarba ejtő párhuzamot lehet állítani a korábbi Bodor-regényekkel. Ez a párhuzam kétségtelenül létrejön: szükségszerű párbeszéd folyik a szövegek között. Szükségszerű abban az értelemben, hogy az analogikus motívumok, formák, illetve elbeszélések újrafogalmazódnak egyik-másik szövegben. Párbeszéd pedig oly módon, hogy az egyes helyeken újrafogalmazott analógiák, ha nem is egyértelműen, de egymásra reflektálva hoznak létre egy koherens szövegvilágot.

A *Verhovina* valahol mégis eltér ettől az egymásra utaló tendenciától. A regény témája – akár sok más Bodor-szöveg tematikája – a hatalom ábrázolásának és a hatalomhoz fűződő interszjektív viszonynak a kifejezésében közelíthető meg. A *Verhovinában* ábrázolt hatalom allegorikus szerkezetét veszem közelebből szemügyre; úgy gondolom, a regény hatalomképének bemutatása különbözik akár a *Sinistra* körzetben, akár *Az érsek látogatásában* olvasott hatalomképtől. Dolgozatomban első részében az allegória és a hatalom fogalmát tisztázom; Paul de Man allegória-értelmezéséből kiindulva világítok rá arra, hogy a Bodor-szövegekkel kapcsolatban szükségszerű megkülönböztetni egymástól (legalább) kétféle allegorikus retorikát; ezt követően Gilles Deleuze és Félix Guattari *Kafka* című könyvéből vezetem le a hatalom fogalmát. A második részben a korábbi Bodor-szövegekkel,

¹ Slavoj ŽIŽEK: *Egyszer mint tragédia másszor mint bohózat. Szeptember 11. tragédiájától a pénzügyi összeomlás bohózatáig*, Budapest, Eszmélet, 2009. 3.

elsősorban a *Sinistrával* hasonlítom össze a *Verhovinát*, mindenekeelőtt a hatalomkép szempontjából releváns különbségek bemutatásával. A harmadik részben a *Verhovina* néhány fejezetében olvasható, részletesebben ábrázolt hatalmi szerkezet sajátosságát veszem közelebbről szemügyre. E sajátosságok fényében a hatalom allegorikus retoricitását emelném ki.

1. Exkurzus

1. 1. (Az allegória fikciója)

A *Sinistra* körzetben nemcsak egy történelmi-politikai metszet ábrázolása valósul meg immanens módon, hanem a szövegvilágban kibontakozó összefüggésekből olyan következtetéseket lehet levonni, amelyek még inkább alátámasztják az allegorikus jelentés létjogosultságát. A *Verhovina madarainál* ez az allegorikusság még problematikusabb, hiszen a történelmi-politikai referencia tetten érhető a regényben, kérdése mégis elhalványul, és ehelyett inkább a szövegek egymásra való reflexiója alakul ki. Tehát kétségtávol létrejön az allegorikus narratíva, a kérdés már csak az, hogy pontosan milyen allegória konstruálódik az egyes Bodor-szövegek retorikájában? Vagy még pontosabban az, hogy az allegória eszközként, csupán történelmi-politikai eseményekre reflektáló kifejezésként, esetleg egy fogalom – vagyis a hatalom – elbeszélhetőségének, értelmezhetőségének a lehetőségeként jelenik-e meg?

Az allegória fogalmát Paul de Man értelmezése szerint használom. Ennek nehézségei akkor merülnek fel igazán, amikor konkrét definíciója nincs a fogalomnak, csupán példákon keresztül feloldott megoldások találhatók. Ugyanakkor a de man-i elmélet alapján közelíthető meg leginkább a Bodor-szövegekkel kapcsolatban felmerülő allegorézis problémája. Bemutatásához egy rövid áttekintést javaslok, aminek köszönhetően érthetőbbé válik a fogalom, és annak korrelációja a *Sinistrával* (és később a *Verhovinával*).

De Man programadónak nevezhető írásában, *A temporalitás retorikájában* vázolja fel a romantika poétikus (vagy irodalmi) nyelvében kialakuló szimbolikus és allegorikus kifejezésmódok közötti feszültséget.² A szimbólum totalitásra törekvő struktúrájával szemben az allegorikus nyelv – jóllehet szintén e totalitást óhajtja elérni – beismeri annak illúzióját.

² Paul DE MAN: „A temporalitás retorikája”, in *Az irodalom elméletei I.*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, JPTE–Jelenkor, 1996. 5–60.

Másfelől az allegória, az allegorézis folyamata egy időbeli szerkezettel rendelkezik. Ez az időbeliség határozza meg és különbözteti meg a szimbolikus képtől, illetve nyelvhasználatától.

A szimbólum világában a kép egybeeshet a valósággal, mivel a valóság és annak reprezentációja létében nem, csupán kiterjedésében tér el egymástól: viszonyuk olyan, mint egy kategória-sor és egyik elemének viszonya. Kapcsolódásuk szimultán jellegű, valójában azonban térbeli természetű, s az idő pusztán esetleges szerepet játszik benne, ezzel szemben az allegória világában az idő eredendően konstitutív kategória. [...] Az allegorikus jel által alkotott jelentés tehát csak egy olyan korábbi jel ismétlése lehet (a fogalom Kierkegaard-i értelmében), amellyel időben sohasem eshet egybe, hiszen a megelőző jel lényege épp ez a tiszta elsőbbség.³

A temporális jelleg arra világít rá, hogy az allegorikus jelek elcsúsznak egymás mellett, mivel elsőbbsége révén az egyik feltételezi a rákövetkező másikat. Mivel a jelek által létrehozott allegorikus jelentés sajátos időbeli struktúrával rendelkezik, ennek révén egy köztes térben – vagyis a jelek egymástól elcsúszott idejében – alakul ki egy szupplementáris jelentés, aminek természetéből fakadóan szükséges az újraolvasás aktusa. Ez a rátét vagy szupplementum azonban a tulajdonképpeni jelentéssel együtt alkotja a szövegben rejlő figuratív olvasatot.⁴

De Man dekonstruktív megközelítésével a fogalom még korántsem annyira tiszta, hogy alapvetően az irodalmi szövegekre alkalmazható elemzési stratégiává váljon. Az allegória szerkezetének pontosabb megvilágításához jóval közelebb kerülünk, ha történetiségét is szemügyre vesszük. Ehhez szintén a de man-i elmélet lencséjén keresztül nézve szükséges megemlíteni Walter Benjamin *A német szomorújáték eredete* című tanulmányát.⁵ E kimerítő, átfogó munka zárófejezetében, az „Allegória és szomorújáték” című részben Benjamin áttekinti a szimbólum és allegória párhuzamát a klasszicizmustól a romantikáig terjedő korszakokban; ezt követően az allegorézis antinómiáiról tesz említést, valamint az „újabb allegória” különféle aspektusairól.⁶ Benjamin koncepciója messzemenően elősegítette a de man-i szemlélet megalapozását. Azzal az állításával, hogy az allegória „nem játékos képi technika, hanem kifejezés, ahogy a nyelv, sőt az írás is kifejezés”,⁷

³ DE MAN: *A temporalitás retorikája*, 31.

⁴ Paul DE MAN: *Az olvasás allegóriái*, Budapest, Magvető, 2006. 159–349.

⁵ Walter BENJAMIN: „A német szomorújáték eredete”, in. uő. *Angelus Novus*, Budapest, Magyar Helikon, 1980. 191–482.

⁶ Vö. BENJAMIN, i. m. 358–482.

⁷ BENJAMIN, i. m. 362.

tulajdonképpen egyértelmű kapcsolatot teremt a két elmélet között. Azonban míg Benjamin számára pusztán egyfajta eszköz az allegória, addig de Man célként konstituálja az irodalmi nyelvben.

Az időbeli struktúra miatt létrejött narrativitás alkotja az allegória fiktív dimenzióját; egy olyan fikció, aminek lényege, hogy illuzórikus jellemzője tudatos maradjon az allegorézis során.⁸ Ennek a célelvű kifejezésmódnak, az allegória szerkezetében artikulálódó fiktív dimenziónak köszönhető, hogy egyes irodalmi szövegekben – ez esetben a Bodor-szövegekben – az allegória elsőrangú szerephez jut. A kérdés már csak annyi, ahogy korábban is említettem, hogy pontosan milyen allegória konstruálódik a különféle Bodor-szövegek retorikájában? Vagy még pontosabban az, hogy az allegória eszközként, csupán történelmi-politikai eseményekre reflektáló kifejezésként, esetleg egy fogalom elbeszélhetőségének, értelmezhetőségének a lehetőségeként jelenik meg?

1. 2. (A géphatalom)

Amíg a *Sinistrá*ban egyértelműen észrevehető a valóság történelmi-politikai metszete, és annak egyfajta allegorikus kifejezését nyújtja a regény, addig a *Verhovina* az utóbbi kérdésre keresi választ: a hatalom elbeszélhetőségének lehetőségéről (illetve lehetetlenségéről) tesz tanúvallomást. Gilles Deleuze Félix Guattarival közösen írt *Kafka* című könyvének hatalom-értelmezését nyomon követve teszem közelebből érthetővé, hogy a két szövegben strukturális változáson nem esik át, csupán a kifejezés módjában, retorikai szempontból differenciálódik a hatalom fogalma.⁹

Deleuze filozófiájában a hatalom centrális, ugyanakkor mégis rejtett problémának tekinthető. Ez annyit tesz, hogy tényleges definícióval nem találkozunk az egyes művekben, azonban a hatalom fogalmához fűződő megjegyzések, beszélgetések, vagy akár fejezetek körvonalazzák egy értelmezés lehetőségét. Ezt a lehetőséget megragadva mutatom be a deleuze-i hatalomkép jellegzetességeit, valamint kapcsolódását a Bodor-szövegekhez, mindenekelőtt a *Verhovinához*.¹⁰ Gondolatmenetem következetes kifejtése érdekében két,

⁸ Vö. Az olvasás allegóriáiban az „Allegória (Julie)” című fejezettel. Lásd DE MAN, *Az olvasás allegóriái*, 220–256.

⁹ Gilles DELEUZE–Félix GUATTARI: *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, Budapest, Quadmon, 2009.

¹⁰ Dolgozatom behatárolt jellegéből fakadóan ehhez a rövid áttekintéshez két további szöveget ajánlok fel: az egyik a bonyolult szövésszerű *Nietzsche és a filozófia* (aminek néhány fragmentuma a később keletkezett művekben is visszaköszön); a másik pedig a Guattarival szintén közösen írt *Rizóma*. Lásd Gilles DELEUZE: *Nietzsche és a filozófia*, Budapest–Debrecen, Holnap–Gond, 1999. ford. MOLDVAY Tamás; Gilles DELEUZE–Félix GUATTARI:

rövidebb idézetet hozok a *Kafka*-kötetből. Mindkét részlet kulcsfontosságú abból a szempontból, hogy a hatalom gépezetként való felfogása érthetővé váljon.

A vágy nem hatalomvágy, a hatalom maga a vágy. A vágy nem hiány, hanem teljesség, gyakorlat és működés [...] A vágy, elrendeződésként szigorúan azonos a gépezet fogaskerekeivel, alkatrészeivel, a gépezet erejével. A hatalom iránt táplált vágy nem más, mint a fogaskereknek látványának a bővítése, az ember kedvet kap arra, hogy mozgásba hozza az egyik vagy másik fogaskereket, hogy maga is ilyen fogaskerék legyen, illetve jobb híján, a fogaskerék által megdolgozott anyag, ami valahogy mégiscsak fogaskerék.¹¹

A gépezet tehát vágy. Nem mintha maga a vágy valami gép utáni vágyakozás lenne, hanem azért, mert a vágy szüntelenül gépet alkot a gépezetben, új fogaskerekeket hoz létre az előző mellé, a végtelenségig, noha meglehet, e fogaskerek egymással ellentétes, széthangzó módon működnek. Gépezet tulajdonképpen kapcsolódásokból, szétszerelést irányító kapcsolódásokból jön létre.¹²

Ha a meglehetősen bonyolult, poétikus nyelvet átfordítjuk, akkor a deleuze-i hatalom struktúrája alapvetően egy felszíni struktúraként jelentkezik, mélysége, rétegződése pedig folyamatos természetével magyarázható. Azt is érdemes szem előtt tartani, hogy Deleuze számára a hatalom korántsem egyfajta hiarchizált struktúrát hoz létre, ahogyan például Michel Foucault gondolkodik erről.¹³ Épp ellenkezőleg, a hatalom és a vágy azonossá tételével a hatalom mozgását, dinamikáját hangsúlyozza. Tehát egy szegmentált linearitásról, az egymás mellett szüntelenül működő fogaskerekekről van szó, aminek lényegét a hatalomvágy egysége alkotja.¹⁴ Természetesen megfogalmazódik a kérdés, hogy ez a fajta hatalomkép, a hatalom gépezetként való felfogása miként kerül kapcsolatba a Bodor-szövegekkel?¹⁵

Rhizome, Paris, Minuit, 1980. (Magyarul: DELEUZE–GUATTARI: „Rizóma”, in *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. BÓKAY Antal–SÁRI László–SZAMOSI Gertrúd–VILCSEK Béla, Budapest, Osiris, 2002. 70–86. ford. GYIMESI Tímea.)

¹¹ DELEUZE–GUATTARI, *Kafka*, 112–3. skk.

¹² DELEUZE–GUATTARI, *Kafka*, 160.

¹³ Vö. Michel FOUCAULT: „Az értelmiségi és a hatalom. Michel Foucault és Gilles Deleuze beszélgetése”, in uő. *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin Betűk, 2000. 241–249.

¹⁴ „A hatalom nem piramisszerű, ahogyan azt a Törvény próbálná elhíttetni velünk, hanem szegmentált és lineáris, működését nem a magasság vagy a távolság, hanem a szomszédos viszonyok határozzák meg [...]” Lásd DELEUZE–GUATTARI, *Kafka*, 113.

¹⁵ Hiszen a Deleuze-Guattari-könyv a karkai életmű fényében beszél „géphatalom” szerkezetéről, működésmódjáról, és jóllehet a szöveg célja a kisebbségi irodalom egyfajta megnyilatkozási módjának a bemutatása, mégis, ha ebből az aspektusból is állítunk fel párhuzamot, a kapcsolat még relevánsabbnak tűnik, mintsem első ránézésre képzelnénk. Nem lehetséges-e, hogy a Bodor-szövegek szintén egy ilyen deterritorializált immanens térben születnek, ahol a kisebbségi fogalom egyértelmű kapcsolatot létesíthet ezzel és ehhez hasonló elméletekkel? Nem lehetséges-e, hogy a *Sinistra körzet*, valamint ennek elmozdult sorozatai

A (deleuze-i) hatalom szerkezete bizonyos fogalmakon keresztül bontakozik ki a Bodor-szövegekben. A *körzet*, a körzetben szegmentálódó *társadalmi* vagy *interszubjektív viszonyok*, és e kettő fogalomhoz kötődő *ellentétek*, *oppozíciók* alapozzák meg elemzésem nyomvonalát. A hatalom gépezete ezek mentén lendül mozgásba, ezek együttes kifejezésével rajzolódik meg a fogaskerekek mintázata. Mindegy, hogy pontosan ki „uralkodik” Sinistrán vagy Verhovinán, a lényeg, hogy mindig uralkodott és mindig is uralkodni fog valaki ezeken a helyeken. A *Sinistrában* és a *Verhovinában* a hatalom kifejezése ugyanazt a struktúrát követi; mindkét szöveg a hatalom gyakorlásának kifejezését pontosan meghatározható történelmi események, valamint korérzéslet megragadásával érzékelteti. Akkor válik mindez problematikussá, amikor e fogalmak segítségével a szöveg megpróbálja elbeszélni a hatalom de- és reterritoralizáló mozgását. A *Verhovina* retorikája ezt a mozgást narrativizálja; még pontosabban olyan elbeszéléseken keresztül mutatja be, ami a mozgás narrációjának lehetetlenségét beszéli el.

2. Variációk egy körzetre

A rövid elméleti áttekintést követően az alábbiakban a Bodor-szövegekben kibontakozó hatalmi struktúrát analízálom, a korábban említett fogalmak (vagyis a körzet, az interszubjektivitás, és az e kettőhöz társítható ellentétek) figyelembe vételével. Ebben a részben mindenekelőtt azokat a poétikai elemeket veszem közelebbről szemügyre, amelyek különbségként emelhetők ki a *Sinistra körzet* és a *Verhovina madarai* között. Leginkább arra keresem a választ, hogy a különbségek kiemelésével, a szövegek mennyiben és milyen értelemben tekinthetők allegorizálóknak.

Kiindulópontként egy olyan állítás megismétlése szükséges, ami egyrésről hangsúlyozza a történelmi-politikai mozzanatokat, másrésről mégis baljóslatúnak tekinti azok kiemelését a szövegek kontextusában: Borbély Szilárd *A határövezet viszonyai* című írásában a Bodor-szövegek, elsősorban a *Sinistra* politikai olvasattól való függésének balsejtelméről tesz említést.¹⁶ A *Sinistra*, ambivalens poétikájával valóban kapcsolódik e függőség különböző formáihoz. A szövegben megtalálható a referenciális kapcsolatra utaló jelek halmaza; ugyanakkor szövegsegmentumokat iteráló természete már a későbbi

(vagyis más Bodor-regények) valójában egy kisebbségi irodalom kifejezési módjai, amelyekkel megnyilatkozni kíván egy eddig ismeretlen nyelvi territorialitás?

¹⁶ BORBÉLY Szilárd: „A határövezet viszonyai. Bodor Ádám világa”, *Beszélő*, 2010/2. 49–55. Vö. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-hatarovezet-viszonyai> [Letöltve: 2014. 11. 26.]

szövegek, különösképpen a *Verhovina* retorikáját készíti elő.¹⁷ A kérdés, hogy a *Verhovina* képes-e kilépni a függőség árnyékából, hiszen Borbély fejtegetésének zárószóiban egy olyan balsejtelemről van szó, „amely az írói technikán, poétikai megoldásokon túlmutat, amely a szöveg [a *Sinistra* és a Bodor-szövegek] politikai olvasattól való függőségében rejlik.”¹⁸

A következőkben Borbély kijelentését, valamint az elsődleges kontextusra¹⁹ való implicit reflexióját szeretném megelőzni. Pontosabban azt a gondolatot, ami a politikai referencia függőségét helyezné előtérbe, mintsem azoknak a retorikai-poétikai kereteknek a kiemelését, amelyek a szövegek fogalmi készletét hozzák felszínre. Mindezt egy olyan, a *Sinistra* előtt született elbeszélés interpretációjával próbálom feltárni, amiben a referenciális mozzanat még elengedhetetlen a szövegegész megértése érdekében.²⁰ Paradox módon, *A részleg* narratívája lehet az összekötő kapocs a *Sinistra* és a *Verhovina* összevetése során. Újramegjelenésével felhívja a figyelmet a korai novellák és elbeszélések világára, poétikájával pedig a regények retorikája felé vezet el bennünket.²¹

Az elbeszélés kezdőszóiban találhatók olyan kijelentések, amelyek alátámasztják a politikai olvasat lehetőségét.²² A szöveg Weisz Gizella hosszú, pontosan nem meghatározható ideig tartó utazását mutatja be a részleghez. Az sem állapítható meg, mi az oka, hogy oda kell mennie, azokon a homályos megjegyzéseken kívül, hogy az „elgondolásai kitűnőek” és a „tervei nagyszerűek”.²³ Az utazást a kétértelműség, a bizonytalanság szférája hatja át: ahogy közeledünk Weisz Gizella célja felé, ahogy elmosódik a valóság körvonala, a dolgok, az emberek úgy vesznek el nevüket, konkrét jelentéseiket. A racionális külvilággal szemben egy belső, irracionális viszonyokat leíró, zárt területre érkezünk. *A részleg* zárt, belső világával analóg módon, a *Sinistra* szintén hasonló elemekkel, fogalmakkal konstruálja meg azt a világot, amiben a hatalom sajátos kifejezést ölthet. Mintha a novellák, elbeszélések alakjai –

¹⁷ Lásd erről BENGI László: „A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása”, in *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás–VADERNA Gábor, Budapest, L'Harmattan, 2005. 114–131.

¹⁸ BORBÉLY: *A határövezet viszonyai*.

¹⁹ Vö. TAKÁTS József: „Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett”, in uő. *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Budapest, Kijárat, 2007. 78–91.

²⁰ Ide sorolható még pl. az *Eső*, a *Figyelmes hajóskapitány*, *A gázgyár*, az *Állatkert*, az *Éjszaka a Tarnicán*, valamint *A magány rejtett küszöbe* című szövegek.

²¹ A szöveget Bodor Ádám hetvenedik születésnapja alkalmából adta ki újra a Magvető kiadó, 2006-ban. Vö. BODOR Ádám: *A részleg*, Budapest, Magvető, 2006.

²² *A részleg* első bekezdésében az alábbi mondatok olvashatók: „Aznapi, amikor útnak indul, Weisz Gizellát mindenki megdicséri. Még a nagy Onaga elvtárs is mélyen a szemébe néz. »Ez igen« – mondja. »Elgondolásai kitűnőek, tervei nagyszerűek. Maga vezetésre teremt.« Hernyósan hurkás szájával savanykásan mosolyog, egy kicsit megemeli a pezsgőspoharat. »És most siessen. Mennie kell. A viszontlátásra.«” Lásd BODOR: *A részleg*, 5.

²³ Uo.

akárcsak Weisz Gizella – megtalálták volna helyüket a lassan bomló, zárt terek egyikében, legyen az Sinistra, Bogdanski Dolina vagy pedig Verhovina rejtélyes vidéke.²⁴

Természetesen a referencia kérdését alapvető különbségként feltételezni a *Sinistra* és a *Verhovina* között nem éppen célszerű annak érdekében, hogy kitérjünk az elsődleges kontextus ingoványos talajáról. Hiszen a *Verhovináról* ugyanúgy kijelenthető, hogy egy posztoszocialista, hierarchizált környezetre és életvilágra utaló, allegorikus mű,²⁵ akárcsak a *Sinistráról* állapítható meg olyan kijelentés, hogy a rendszerváltást követő eseményekre reflektáló szöveg, némi fantasztikummal vegyítve. Nemcsak a szövegek szerkezeti felépítése vagy a szövegekben fellelhető motívumok, események teszik transzparenssé azokat egymással, hanem a hatalom strukturális azonossága miatt lesz még intenzívebb ez az áttetszőség. Mégis kiemelhető néhány, csakis az egyes szövegekre jellemző motívum, retorikai sajátosság, ami bizonyos értelemben kontrasztba állítja egymással a két regényt, egyszersmind, ha nem is elkerülve, de háttérbe szorítva ezáltal a referencia problematikus (de egyáltalán nem elhanyagolandó) kérdéskörét.

Andrej Bodor, a *Sinistra* elbeszélője – Adamhoz, a *Verhovina* elbeszélőjéhez hasonlóan – idegenként kerül a körzetbe, ezzel együtt egyfajta identitás-vesztésen esik át, amire egyértelmű utalást találunk a regény második, már címében is kifejező fejezetében.²⁶ A *Verhovinában* nem találkozunk ilyen jellegű identitás-váltással: az idegenek, akik megjelennek a körzetben, és idővel részét képezik az ott működő hatalmi mozgásnak, tulajdonképpen nem esnek át ilyen jellegű változáson. Daniel Vangyeluk, vagy akár az elbeszélő Adam, úgy maradnak a körzet határain belül, hogy nevüket megőrzik, vagyis nem változik meg identitásuk; meghatározott helyük és szerepük van.

Egy másik lényeges poétikai elem, ami a szövegek differenciálására adhat támpontot, az éppen az elbeszélők viszonya a szövegvilágban lejátszódó eseményekhez. Andrej, ahogy Borbély fogalmaz, „csalódott értelmiségi: művelt, érzékeny, bátor, független, a diktatúrában elérhető teljes szabadsággal bír”,²⁷ egyetlen célja, hogy megtalálja nevelt fiát, Béla Bundasiant. A *Verhovinában* viszont mintha perspektíva-váltás történne, hiszen a nevelt fiú,

²⁴ Vö. RADNÓTI Sándor: „A megtalált hely”, *ÉS*, 2006/7.

²⁵ Tamás Gáspár Miklós szerint a „közepe – ó, Istenem, hát annyira nyilvánvaló, mit kell ezen annyit nyavalyogni – az, hogy már réges-régen vége van, vége volt világnak.” Azonban úgy gondolom, Verhovinán nem egy kultúra-, illetve társadalom utáni világ állapota bontakozik ki, hanem éppen egy pusztulásban lévő, bomló társadalmi hierarchia képe jön létre. Ez a „fényegetően képlékeny, ragadós-nyúlós” hierarchia nem az apokaliptikus *utáni* napok hangulatát, összképét, hanem annak *azelőtti* maradványait hivatott ábrázolni. Lásd TAMÁS Gáspár Miklós: „Bodor Ádámról”, *ÉS*, 2012/1

²⁶ Lásd a „2. (Andrej dögcédulája)” című fejezetet. BODOR Ádám: *Sinistra körzet*, Budapest, Magvető, 1992. 17–25.

²⁷ BORBÉLY: *A határövezet viszonyai*.

Adam szemszögéből láthatóak a Jablonska Poljanán történő események. Adam, a szöveghez való inkonzisztens viszonyával ellentétbe kerül Andrej reflektált, pikareszk-szerű, az „aszketikus szeretet”²⁸ által vezérelt kalandjainak elbeszélésével. A *Sinistra* elbeszélője egy aktív, a szálakat mozgató figurának tűnik, miközben a *Verhovina* következetlen és megbízhatatlan elbeszélőjét a passzivitás jellemzi.²⁹

Ezen a ponton térek vissza a korábban kiemelt fogalmak, a körzet, az interszubjektív viszonyok és (a kint és a bent) ellentétek hármas motívumához, amelyek szintén a szövegek közötti differenciát támogatják. Különösképp a körzet fogalmával inherens ellentétpár, a kint és a bent motívuma teszi hangsúlyossá a regények átlátszatlanságának, szövegszintű átjárhatatlanságának markáns vonását. Pontosabban, a *Sinistrával* ellentétben, ahol az elbeszélő képes egy tulajdonképpen határátlépésre körzeten kívül és belül, addig a *Verhovinát* elbeszélő Adam nem hagyja el a határaitól hamarosan megfosztott körzetet. Ezek a fogalmak már a *Sinistrában* is megjelennek, tulajdonképpen ezek köré épül a szöveg egésze. A *Verhovinában* viszont elmozdulnak ezek a motívumok; a fenti példákon keresztül látható, hogy vagy egy narratív elcsúszás következik mindebből (elbeszélő és elbeszélő között), vagy pedig olyan retorikai felépítés alakul ki, ami alapvetően a szöveg önműködésére kérdez rá. A következőkben ezeknek a motívumoknak a segítségével a hatalmi szerkezetet ábrázoló eseményeket nézem: egyrészt kiemelve a fogaskerékként forgó hatalom jelenlétét; másrészt bizonyítva e hatalom elrendeződésének allegorikus retorikáját.

3. A hatalom bomlása

3. 1. (Fogaskerek között)

A hatalom dinamikus mozgását bemutató kulcsfontosságú rész a 4. (*Edmund Pochoriles*) címet viselő fejezet. Fény derül arra – annak ellenére, hogy látszatra a fogadásra, Edmund

²⁸ Uo.

²⁹ Angyalosi Gergely *A körzet metamorfózisa* című esszéjében úgy fogalmaz, hogy „ezen a ponton ragadhatjuk meg az egyik fontos különbséget Bodor korábbi regényei és a *Verhovina madarai* között. Az előző két regényben megjelenített körzet ugyanilyen halálos és nyomasztó volt, de lényegében rendíthetetlen és bizonyos értelemben »halhatatlan«. A folytonosan képződő anomáliákba a szereplők többsége belepustult, de maga a körzet mindig újratermelődött. [...] A *Verhovinában* viszont nem csak a szereplőkkel, hanem magával a körzettel történik (vagy fog történni) valami. A legközelebb eső városokban (némelyiknek valós neve van, Lemberg, Csernovitz), ahol az ismeretlen hatóságok székhelye található, olyan erők készülődnek, amelyek előbb-utóbb lebontják a körzet határait, s várhatóan megszüntetik ezt a kegyetlenül primitív, de valahol mégis emberi és élhető világot.” Vö. ANGYALOSI Gergely: „A körzet metamorfózisa”, *ÉS*, 2011/50.

Pochorilesre utal a fejezetcím –, hogy Anatol Korkodus brigadéros, aki a szöveg centrális alakjának tekinthető, miként került a körzetbe, továbbá arra is, hogyan változik hatalmi pozíciója a közösségen belül.

Érdeemes közelebbről szemügyre venni azt a szituációt, ami a brigadéros, továbbá a vendégül látott, Kodrin intendáns komisszár kivételével, egytől-egyig ismeretlen feljebbvalók metakommunikációja között alakul ki. Úgy tűnik, mintha Anatol Korkodus nem ismerné ezeket az embereket: a brigadéros a konyhában meglapulva és a tálalóablakon át kipillantva figyeli a vendégek vacsoráját, mialatt az tapasztalható, hogy a fogadós, Edmund Pochoriles „egyszer csak maga is leült az asztal mellett szabadon maradt székre, és mialatt a két idegen kinyitotta a Ses-Bes játék dobozát, és kezdte rendezgetni a korongokat, elbeszélgetett velük.”³⁰ Anatol Korkodus később, kissé meghunyászkodva próbál beszédbe elegyedni a fogadóssal, aki, most már a hatalom mozgásának újabb (alkat)részeként, több alkalommal utasítja a brigadérost, hogy beszéljen a vendégekkel. Azonban Anatol Korkodus nem hajlandó elmozdulni saját helyéről; ebben a helyzetben a brigadéros háttérbe szorul, kívül reked annak a körnek a határain, amihez tartozónak vélte magát. A fogadós végül átadja a vendégek baljóslatú üzenetét:

Mit mondott, kijön?

Nem, nem jön ki. Pochoriles közben kinézett a tálalóablakon a terembe. Azt mondanám, most már te se menj be. Kodrin úr azt mondja, hogy el nem bírja képzelni, miről is akarnál vele beszélni. És egyáltalán hogy is jut ilyesmi eszedbe? Elmúltak azok az idők.

Miféle idők?

Hogy még most gondold végig az életedet, ezt tanácsolja neked. Igen, pontosan ezt mondta: elmúltak azok az idők. Ezt üzeni neked. (93)

A brigadéros eliminálásának pontos időpontja nem állapítható meg; azonban mindez mellékes szálnak tűnik abban a narratívában, ami a fejezetben bemutatott hatalmi mozgások folyamatát beszélné el. A hatalom mozgása az ábrázolt szituáció keretén belül érhető tetten, amikor a kint és a bent ellentétét felhasználva a fejezet retorikai szerkezetének elemzésére kerül sor. Ez alkotja azt a komplementaritást, aminek révén a figurák egymáshoz való viszonya megváltozik „eredeti” pozíciójukhoz képest. A jelentések e mozgások során szintén változáson esnek át; nem átértékelésről lehet beszélni egy ilyen jellegű változás

³⁰ BODOR Ádám: *Verhovina madarai*, Budapest, Magvető, 2011. 92. (A továbbiakban bármely, a főszövegben felhasznált idézetek mellé írom a hivatkozott oldalak számát.)

következtében, hanem az egymás mellett megjelenített elemek elmozdulásáról – ahogy például a brigadéros helyet cserél a fogadóssal. Hiszen jelentőségük nem, pusztán a belső logika által megszabott fogalmi elrendeződés értelmében változik meg pozíciójuk.

A kint és a bent ellentétével a szövegre ráakódik egy újabb jelentésréteg: ahogyan korábban a bent jelentette Anatol Korkodus számára a hatalom nyilvánvaló képét, a kint a kitaláltottságot, vagyis a hatalomtól való megfosztottságot jelképezheti. Anatol Korkodus nem tudja értelmezni a mondatot, amit a fogadóssal üzennek számára; a „dolog egyáltalán nem világos” (93), jelenti ki halkán a brigadéros, és ezzel egyértelművé teszi, hogy a hatalom megrészegítő jelenléte egy illúzió része csupán, ami minden egyén számára – akár a hatalom gyakorlója, akár annak elszenvetője legyen – a vágy aspektusaként mutatkozik meg.

A *Verhovina madarai*ban ábrázolt szituációk jelentései, és az arra rétegződő újabb jelentések, a szöveg referenciális, illetve figurális szupplementumai olyan narratívát alkotnak, amelyek egymás tagadását hozzák létre. A szövegben található fogalomkészlet az allegorikus retorika szerkezetét teszi hangsúlyossá. A körzetben szerveződő hatalmi státuszok folyamatos változása, átrendeződése „szigorúan azonos a gépezet fogaskerekeivel, alkatrészeivel, a gépezet erejével”.³¹ Minden egyén része ennek a természettel különös összhangban álló szerveződésnek, aminek elsőrendű kifejezési módja a körzet; pontosabban a tér, a terület projekciójaként realizálódik.

A mozgásba lendítés alapvető mozzanataként lesz értelmezhető a brigadéros, Anatol Korkodus megjelenése a körzetben, amikor beköltözik a korábban majdnem ezer évig Verhovinán élő, majd egy éjszaka alatt hirtelen eltűnő Czervenskyek házába. Erre vonatkozólag világít rá mindaz, hogy Verhovina védőszentje, Szent Militzenta, „akinek három lába volt, hogy csak úgy suhant a rétek fölött, jött és a piaci népek szeme láttára megáldotta a halmokat, amelyek között a hévizek buzogtak, ezzel az egész területet, a Medwayától a Brusztynai-mocsarakig, pont amennyit a Paltin lejtőről a tekintet befogni képes, ezer évre a Czervenskyek gondjára bízta” (65). A hatalom folyamatossága nyilvánul meg abban a mozgásban, ahogy a brigadéros megjelenik azon a helyen, ahol korábban a Czervenskyek uralkodtak a területen. Talán az sem elhanyagolható, hogy a körzetben „október első szerdája” a vizek ünnepe, hiszen, amikor Anatol Korkodus megérkezik, az olvasható a szövegben, hogy az „új lakó egy darab gyalulatlan deszkára ízzó késsel beleégette: *Vízfelügyeleti brigád*, és kiszögezte a kapura” (67). Ebben az aspektusban a hatalom nem tekinthető egy újabb konstrukciónak, hanem a már meglévő hatalmi szerkezet

³¹ DELEUZE–GUATTARI: *Kafka*, 112.

egyféle variációjának. Lényegében ilyen, és ehhez hasonló variánsok fűzik össze a szöveg narratív szálait, ezeknek a mozgásoknak az ábrázolásával, leírásával kerülünk közelebb a géphatalom különös természetéhez.

A „Változatok végnapokra” alcím azt sugallja, hogy az elmúlás (és az emlékezet) ugyanúgy összefüggésbe hozható a különféle hatalmi mozgások narratív szerkezetével. Minden egyes variáció, ami bemutatni szándékozik saját olvashatatlanságát, mind a hatalom mozgásával, és mind annak retorikai kifejezésével kapcsolatban, egyúttal rámutat arra a kardinális pontra, ami egy-egy figurának a sorsával konvergál. Verhovinán az elmúlt dolgok a közösség emlékezetében olyan jelenvaló emlékezősszférákat építenek ki, amelyek a térbe ágyazva öltenek formát.³² Duhovnik gátőr „cafatokban lógó” holtteste és a kutyája teteme, Stelian szétdarabolt teste a réten, a minden valószínűség szerint Nika Karanika testébe törött penge, vagy akár Anatol Korkodus érintetlen teste azon a szénásszekéren, amelyen visszahozták Verhovinára: mindegyik kép tulajdonképpen arra hívja fel a figyelmet, hogy a körzeten belül az elmúlt dolgokról való beszéd pusztán formális, nonverbális szinten jelenik meg. A korábban létező kapcsolatok destruálódnak, felbomlanak, lehetetlenné válik a hozzájuk fűződő tartalmi viszony felélesztése. Az elmúlt dolgok a környezet, pontosabban a természet részeivé válnak, ezáltal alakítanak ki egyfajta áttételes relációt a róluk megemlékező közösségben. Ehhez hasonló relációra példa a Balwinder és Adam közötti beszélgetés az Anatol Korkodus gyilkossága utáni reggelen, amikor arról társalognak, hogy, mivel a brigadéros elment, ezután majd egy személyre kell rendelni az ebédet a fogadóból.³³ Azonban, ennek ellenpontosításaként, átértékelődik Adamnak az a rituális szokása, ahogy Anatol Korkodus nyughelyén megemlékezik a nevelőapjáról.

Anatol Korkodus már rég nem él, de én évről évre egy szelet kaláccsal és egy kupa szederborral kísétálok a Paltin mezejére, és nyughelyénél, a kettes számú hőforrásnál töltöm a neve napjára virradó éjszakát. Az évforduló a nyár derekára esik, ilyenkor, Szentiván táján az égbolt a napnyugtától hajnalig üvegesen dereng, kocsonyásan áttetszőek az éjszakák, látom is az öregemet másfél méter mélyen a víz alatt lebegni, a túlvilág kék káprázatában. (209)

³² „Verhovinán sokkal inkább jellemző a múlthoz a térben, az anyagiságon keresztül történő viszonyulás, mint azok a gesztusok, melyek az emlékezésben a múlt szakralitása felől meggyőződtek. [...] A halál kapcsán a szakadásról alkotott metaforáinkat, eufemizmusainkat, fogalmainkat forgatja ki, éppen a materiális, térbeli megvalósulása által demetaforizálja, közeledve a kifejezés denotatív szintjéhez: a halott Anatol Korkodus nem a továbbélők emlékezetében, hanem éppen jelenében, azok mindenkori terében *él tovább*.” Lásd Kiss Ernő Csongor: *Megtalált helyek* (kézirat).

³³ Vö. Kiss, i. m.

A közösségben kialakuló rituális megemlékezések képesek a hatalom és természet korrelációját a narratíva szintjén egyfajta folyamatosságba helyezni, ahol a „hatalom visszatekintve legitimálja, előretekintve pedig megörökíti magát, hiszen ugyanúgy szüksége van származása megkreálására, mint annak biztosítására, hogy milyenként emlékezzenek rá.”³⁴ Erre utalhat például az a gesztus, ahogyan Anatol Korkodus, mint a hatalom gépezetének egyik része, örök nyughelyét végül a természetben látja megvalósulni, ahol a „halál után ily tündökletes a folytatás.” (209)

5. (Lehetetlen kötődések)

A fentebb vázoltak alapján konzekvensnek tűnik rávilágítani arra a hatalmi szerveződésre, ami a körzet társadalmának intim kapcsolataiban, elsősorban a szerelem különböző formáiban, valamint az erre való lehetetlen állapotokban nyilvánul meg. Ebben az esetben is működik egyfajta szembenállás olyan nem evidensnek tekinthető fogalmak között, akár a kint és a bent, vagy egyszerűen a feszültség a szerelem hatalmi mozgása és a természet között.

Nagyszerű példának tűnik a 2. (*Delfina*) című fejezetben ábrázolt szexuális aktus, ami mindenekelőtt egy kapcsolat bomlását, valamint erre a korábbi kapcsolatra épülő újabb viszony lehetetlenségét beszéli el. A *Verhovina madaraira* jellemző, meglehetősen túlzónak látszó, ugyanakkor mégis autentikus viszonyok ábrázolása azt a képzetet erősítik, hogy a körzetben fellépő perverzítás, állati megjelenés a szövegvilágon belüli önreflexió sajátos vonását tükrözik. Olyan metaforikus szerkezettel operál a szöveg, ami még inkább kontúrossá teszi az animális paradigma természetét. Szilágyi Márton ugyancsak Bodor metaforikus képhasználatára hívja fel a figyelmet az alábbi részletben:

Ez azért lényeges az értelmezés szempontjából, mert a *Sinistra körzet* egyik legfőbb kompozíciós elve az átgondolt metaforastruktúra. A szöveg ennek köszönheti gazdag konnotatív jelentéshálózatát. Az emberi létezés lefokozása, az animális szinthez közelítése a legkövetkezetesebben ennek a poétikai eszköznek a segítségével valósul meg: a mezítlábra húzott szandálból griffmadárkarmok konyulnak le, Gábiel Dunka távolról kutyának látszik, a hegyivadászok hiú szarvasok vagy szarvaslelkűek, a civilekből szervezett titkosrendőrség tagjai a szürke gúnárok, Coca Mavrodin úgy fagy meg, mint egy alvó lepke stb. A szűzsé szintjén az emberinek és állatinak ugyanerre az egymásba mosódására példa a medvetelep, amely a körzet legfontosabb intézménye,

³⁴ Lásd KISS, i. m.

rejtett centruma. Szinte fókuszszerűen egyesülnek ezek a poétikai-stiláris eszközök Connie Illafeld történetében: az egykori buja szépség a kényszerszergyógykezelés hatására szőrös állattá változik. Sorsa magába sűríti az emlékezetvesztést, a nyelv nélkülivé válást, az animálódást és az eredeti nőiség elvesztését, vagyis a nemtelenséget.³⁵

Úgy gondolom, ennek a metaforikus kifejezőmódnak köszönhetően érthetővé válik az interszubjektív viszonyokban létrejövő hatalmi mozgás természete. Delfina állati ösztönöket képviselő alakja arra szolgál, hogy határvonalat képezzen az emberi és nem emberi vonások között:

A gyalogösvényen, a hófoltokon itt-ott talán még éppen Delfina Duhovnik máladozó, széles lábnyomai sötétlettek, azóta, hogy vállán a kukoricadarás tarisznyájával legutóbb a gát felé igyekezett. Most, hogy olvadt, a lábnyomok megnőttek, elterpeszkedtek a fenyőtűtől szürkés hóban. Mintha korábban egy medve járt volna arra. Olykor még a szaga is érződött. Ahol két lábnyom között sárga folt jelezte, hogy az asszony leguggolt dolgát végezni, nehéz, fojtó állatszag kóválygott. A fenyőgallyakon fennakadt, csillámló ős hajszálak lebegtek. (44)

A metaforastruktúra mögött meglapuló narratíva magában rejti az allegória szerkezetének lehetőségét; hiszen „az allegóriák mindig metaforák allegóriái”,³⁶ és a szövegben konstruált metaforastruktúra szükségszerűen egy narratíva köré szerveződő interferencia része. Mind az elbeszélt figurák mintegy állandó jelzőként kezelt metaforikus megnevezései, mind az elbeszélt eseményekbe ágyazott szerepük ahhoz vezet, hogy helyük a természet gépként látható alkatrészeként formálódjon. Az alábbi részletben található metaforikus leírás a későbbi események magyarázataként szolgál, tulajdonképpen legitimálja a Duhovnik gátör halálához fűződő irreális körülményeket.

És persze Duhovnik gátör meg az asszony, a medve Delfina. Nem sok dolguk volt, időről időre összeszedték a víz színéről a behullott gallyat, a szélhordta száraz levelet és egy hosszú nyelű kotrólapáttal a tócsapok rácsáról tisztították az üledéket. Az őszi esőzések és a tavaszi nagy olvadás idején valahányszor csordultig telt a meder, megnyitották a zsilipeket, és fenéig leeresztették a tóból a vizet. A tél közeledtével lefeküdtek,

³⁵ Vö. SZILÁGYI Márton: „A tárnicsgyökér fanyar illata”, in *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás–VADERNA Gábor, Budapest, L’Harmattan, 2005. 102.

³⁶ DE MAN: *Az olvasás allegóriái*, 240.

betakaróztak kóccal, gallyal, hullott őszi levéllel, s mint a burkus medvék, tavaszig összebújva aludtak a behavazott kunyhóban. (46)

Hanku megjelenésével, aki Anatol Korkodus parancsára látogatta meg a Czervensky-réven a zsilipekre felügyelő gátőrt, akinek „széltépte, varjúcsípte alakja őszi óta a gát közelében, egy hegyjuhar legalsó ágán, vékony drótkötél végén himbálózott” (39), és annak feleségét, a medve Delfinát, ismét a kint és a bent ellentétéhez sodródunk. A kint distanciájával és a bent immanenciájával, e két oldal különbözőségével építkezik a *Verhovina* azon része, ami a kívülről érkező Hankut mutatja be a belülről ábrázolt figurának, Delfinának. Nem sokkal azután, miután Hanku megpillantja Delfinát, a „kunyhó egyetlen ablaka mögül, orrát az üvegre nyomva” (46), beszédbe elegyednek, lassanként kialakul közöttük a kapcsolat. Az alábbi párbeszéd nemhogy a két alak viszonyának kialakulását, de kapcsolatuk törékeny, kielégíthetetlen voltát kívánja szemléltetni.

Szóval Duhovnik ma már nem jön haza.

Ahogy mondja. Ma már biztosan nem. És lehet, holnap se.

Hol a fenében jár?

Mondtam. Sétálni ment.

Jó, akkor most menj vissza és sötétedésig lapátolj sót a redőnyök köré. Reggel feljövök, akkor újra próbálkozunk. Jól jegyezd meg, amíg az olvadás tart, és dagadnak a patakok, tartsátok nyitva a zsilipeket.

Az asszony ránézett. Homlokán, mint a havasi rózsza bimbói, pattanások virítottak.

Maga az erdőn marad? Mert aludni itt is lehet. Tüzet rakok és megmosdom

Az utászoknál alszom. Korkodus úr ma este odaküld egy embert, szalámit hoz, italt meg kenyeret. (49)

Hanku másnap, ahogy ígérte, visszatér az asszonyhoz; amikor a Néma erdőn keresztül vág át, akkor találja szembe magát a cafatokban himbálózó Duhovnik gátőr és kutyája felakasztott tetemével, a hegyjuharok között. Miután sikerül együttesen elérniük, hogy a zsilip újra működésbe lépjen, egy rövid, jelentéktelennek tűnő, azonban mégis fontos beszélgetés után a gátőr holttestével kapcsolatban, az asszony beinvitálja magához Hankut, mondván, hogy van számára valami mutatni való. A hatalom mozgása azonos módon, azonos struktúrával, pusztán más formában vagy más leíráson keresztül mutatkozik meg: Hanku a kintről beáramló, a közösségből érkező figuraként betör Delfina metaforikus, animális, tehát a természettel megegyező alakjával képviselt zárt térbe. Azonban a bent jelképe nem fér össze

mindezzel, lehetőségeihez mérten, a hatalom képviselője vagy feloldódik benne – ahogy Anatol Korkodus esetében volt látható –, vagy a múltékony pillanatnyiságot választja. A szexualitás homogén ábrázolása csakis erre a pillanatnyiságra utal; arra, hogy a körzetnek a kint és a bent ellentéte köré épülő narratívájában a hatalmi szerkezet természetbe fordulása nem tekinthető befejezettnek. A körzet társadalma képtelen teljes mértékben asszimilálódni, megközelítheti, azonban elérni semmiképpen sem tudja azt az állapotot, ami biztosítaná pozícióját a folyamatosan mozgó hatalommal szemben. Egyik módja ennek a megközelítésnek a szexualitás lehetősége marad, aminek egészen harmonikus leírása olvasható az alábbiakban:

Megnyalta a száját, mély lélegzetet vett, megragadta térde fölött a szoknya szegélyét és lassan, mint egy függönyt, mögötte a titkos meglepetéssel, araszonként emelni kezdte. Előbb csak úgy a combja közepéig, várt egy keveset, közben egyenesen Hanku szemébe nézett, végül kitakarta magát, a köldökéig. Semmi alsóneműt nem viselt a ruha alatt. Telt fehér combját lila erek hálózták, köldöke alatt, mint menekülő apró bogarak, anyajegyek futkostak szerteszét. A kis mohafészek mélyén, mint egy kis rózsaszín csiga, eleven húsa csillogott.

A kelő kovász illata betöltötte a kunyhót a mennyezetig. Hanku letérdelt Delfina elé, átölelte feneke fehér párnáit, mintha egész eddigi élete során mindig is csak erre a pillanatra vágyott volna.

Virradatig közöttük szó el nem hangzott, hallható néha csak egy-egy egér motozása volt a lom közt, meg az a selyem nesz, ahogy a combok egymáshoz simulnak, szaftos cuppanások. Fölöttük lidérces tompa derengéssel, mint a szeretők holdja, egész éjszaka a tölcsergombás szeszes flakon világított. Delfina homlokáról pedig a ragály csillagai. (53)

A szöveg belső logikájából származó következetlenségek, elbizonytalanító effektusok³⁷ is közrejátszanak abban, hogy az a retorika, ami rámutat a kapcsolatok totalizáló tulajdonságára, egyszersmind arra kényszeríti e viszonyokat, hogy elveszenek a hatalmi játékok önkényességében. A vágy által strukturált viszonyok alá vagy fölé rendelése e kétféle

³⁷ Az alábbi részlet jobban rávilágít, pontosan mire utal következetlenség, valamint elbizonytalanító effektus alatt Angyalosi: „Az ilyesfajta „következetlenségek”, elbizonytalanító effektusok szervesen hozzátartoznak a szöveg működéséhez. Az író gondosan ügyel arra, hogy sem a jellemek, sem a szituációk „ne álljanak össze” valamilyen lélektani és narratológiai kód megnyugtató szabályai szerint. Korkodus tehát, miután elégette az iratait, megint csak írni kezd; nem tudja abbahagyni az írást - pedig maga is tudja, hogy nincs rá szükség, senkit sem érdekel. Ezzel a logikátlansággal igazolja a legvilágosabban, hogy nincs helye az új világban, amely pontosan az írás formájában tovább élő múlttal akar leszámolni. Azok, akik jelen vannak a letartóztatásánál (maga Adam is, aki apjaként tiszteli), nagyon jól értik ezt: úgy beszélnek erről az eseményről, mintha csak hallomásból értesültek volna róla. Pontosán tudni valamit, s főleg szemtanúnak lenni nem hoz szerencsét ezen a településen, ahol nemrég még a menetrendet is eltörölték.” Lásd például ANGALOSI: *A körzet metamorfózisa*.

irányba tartó mozgásban fogalmazódik meg. A körzetbeliek aszerint rendeződnek ebben a lineáris rendszerben, hogy mozgásuk miként határozta meg őket. A második fejezetben olvasható kapcsolat lehetetlensége épp abban a pillanatban válik nyilvánvalóvá, amint az animális szintre ereszkedett szereplők levedlik figurális jelentésüket, és „visszanyernek” egy tulajdonképpeni jelentést, amely a természetben lassan beroszdásodó, forgó gépezetként működő hatalom szerkezetét akasztaná meg. A fejezet utolsó soraiban olvasható párbeszéd rávilágít Hanku és Delfina pillanatnyi együttlétének illúziójára.

Vette a láncot, és átfűzte a drótból sodort öv alatt. Végét a karabinerrel nadrágszíja csatjához kapcsolta. Közben az asszony homlokán a féktelen szerelem havasi rózsáit bámulta.

Látod, azt a kenegetős szeszedet ottfelejtetted.

Tényleg. Kicsit megzavarodtam.

Pedig Korkodus úr direkt neked küldte.

Valahogy kiment a fejemből.

Látod, látod. Máskor figyelj ám jobban.

Hát majd máskor. De maga, ha egyszer ráér, még érte mehetne.

Ha el nem felejttem.

Biztos ott találja még a polcon. Aztán tartsa is meg. Mostantól majd magának is kelleni fog. (55–6)

Befejezés

A *Verhovina madarai* a hatalom allegorikus retorikájával különbözik más Bodor-szövegektől. A fenti fejezetek elsősorban arra keresték a választ, hogy milyen háttérfogalmakkal fejezhető ki a legélesebben a retoricitása a hatalomnak. Természetesen, a háttérfogalmak (mint a körzet, az interszubjektív viszonyok vagy az ellentétek) pontosabb kifejtést igényelnek ugyan, mégis összeegyeztethetők azzal a koncepcióval, amit deleuze-i hatalomkép implikál. Úgy is megfogalmazhatnám, hogy ez az allegorikus természet, ami a *Verhovinában* konstruálódik, valójában a hatalom velejáró (poétikai) természetének nevezhető.

A szöveg egyik központi figurája, Anatol Korkodus brigadéros számára a természet a „mozgásban megmutatkozó állandóság” képzetét, „olyan időbeli állandóságot” jelent, amely

„hiányzik önmagából.”³⁸ A hatalmi pozíciók mozgása, valamint a körzet, ahol e mozgások létrejönnek, olyan variációkat generálnak az elbeszélésben, amelyek a természetbe fordulás aktusát írják le. A brigadéros halálához kötődő elemek a szövegben ezt a térben való dinamikát teszik hangsúlyossá, egyúttal előrevetítenek másfajta kérdéseket. További értelmezést kíván például az elbeszélő Adam és az olykor feltűnő narrátor közötti analógia, és ennek az párhuzamnak a hatalomhoz való kapcsolata. Olyan kiaknázatlan terek mutatkoznak meg ezen a szinten, amelyek nemhogy az elbeszélő hitelét cáfolnák meg, hanem az is felmerül, hogy az elbeszélések „változatai” a regényben tulajdonképpen mennyiben függenek össze, mennyiben alkotnak egységes szöveget egyáltalán. Az elbeszélő megkérdőjelezése megerősíti azokat az elvárásokat, amelyek a művel szemben, a korábbi Bodor-szövegekre alapozva születnek meg. Ezek a lehetséges vizsgálódások olyan tematikát posztulálnak, amelyek az elbeszélő Adam ironikus viszonyulását jelentené a szövegen belül fölépülő konstrukciókkal szemben; olyan újabb viszonyok feltárásához járulna hozzá az elbeszélő relatív, ironikus megvilágítása, amelyek másfajta, nem mellesleg egészen érdekes perspektívába helyezné a szövegek értelmezését.

További elemzéseket hívhat elő e hatalomkép tisztább és részletesebb vizsgálatának a lehetősége. Lehetséges, hogy az effajta nyelvi megformáltsága a hatalomnak további, hasonló tematikájú szövegekben szintén kialakul, illetve nyomot hagy. De még szélesebb perspektívából nézve az is felmerülhet, hogy ez a deleuze-i hatalomstruktúra valójában az egyes esetekben létrejött, specifikált hatalmi struktúrák univerzális gondolatát alapozná meg.

³⁸ Paul DE MAN: „A temporalitás retorikája, in *Az irodalom elméletei I.*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, JPTE–Jelenkor, 1996. 18.

Felhasznált irodalom

ANGYALOSI Gergely: „A körzet metamorfózisa”, *ÉS*, 2011/50.

BENGI László: „A szövegsegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása”, in *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás–VADERNA Gábor, Budapest, L'Harmattan, 2005. 114–131.

BENJAMIN, Walter: „A német szomorújáték eredete”, in. uő. *Angelus Novus*, Budapest, Magyar Helikon, 1980. 191–482. ford. Rajnai László.

BODOR Ádám: *Verhovina madarai*, Budapest, Magvető, 2011.

BODOR Ádám: *A részleg*, Budapest, Magvető, 2006.

BODOR Ádám: *Sinistra körzet*, Budapest, Magvető, 1992.

BORBÉLY Szilárd: „A határovezet viszonyai. Bodor Ádám világa”, *Beszélő*, 2010/2. 49–55. Vö. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-hatarovezet-viszonyai> [Letöltve: 2014. 05. 26.]

DE MAN, Paul: *Az olvasás allegóriái*, Budapest, Magvető, 2006. ford. FOGARASI Göyrgy.

DE MAN, Paul: „A temporalitás retorikája”, in *Az irodalom elméletei I.*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, JPTE–Jelenkor, 1996. 5–60. ford. BECK András.

DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix: *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, Budapest, Quadmon, 2009. ford. KARÁCSONYI Judit.

DELEUZE, Gilles: *Nietzsche és a filozófia*, Budapest–Debrecen, Holnap–Gond, 1999. ford. Moldvay Tamás.

DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix: „Rizóma”, in *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. Bókay Antal–Sári László–Szamosi Gertrúd–Vilcsek Béla, Budapest, Osiris, 2002. 70–86. ford. Gyimesi Tímea.

FOUCAULT, Michel: „Az értelmiségi és a hatalom. Michel Foucault és Gilles Deleuze beszélgetése”, in uő. *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin Betűk, 2000. 241–249. ford. KICSÁK Lóránt.

KISS Ernő Csongor: *Megtalált helyek* (kézirat).

RADNÓTI Sándor: „A megtalált hely”, *ÉS*, 2006/7.

SZILÁGYI Márton: „A tárnicsgyökér fanyar illata”, in *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás–VADERNA Gábor, Budapest, L'Harmattan, 2005. 98–105.

TAKÁTS József: „Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett”, in uő. *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Budapest, Kijárat, 2007. 78–91.

TAMÁS Gáspár Miklós: „Bodor Ádámról”, *ÉS*, 2012/1.

ŽIŽEK, Slavoj: *Egyszer mint tragédia másszor mint bohózat. Szeptember 11. tragédiájától a pénzügyi összeomlás bohózatáig*, Budapest, Eszmélet, 2009. ford. BARTHA Eszter–KOLTAI Mihály Bence.